

СІСТЭМА ПРЫНАЛЕЖНЫХ ЗАЙМЕННІКАЎ СУЧАСНАЙ БАЛГАРСКОЙ МОВЫ Ў ЛАГІЧНЫМ АСПЕКЦЕ

1. Сістэма прыналежных займеннікаў (ПЗ) сучаснай балгарскай мовы ўяўляе сабой набор поўных і кароткіх форм. Суадносіны гэтых форм можна прадставіць як апазіцыю. Далей вывучаецца тып апазіцый поўная/кароткая форма ПЗ, поўная/поўная форма, кароткая/кароткая форма ПЗ; тып суадносін паміж названымі апазіцыямі; вызначаюцца сістэмаўтваральныя фактары, характэрныя для ПЗ балгарскай мовы.

2. Апазіцыю мы разумеем як пэўны тып рэлевантнага адрознення паміж адзінкамі, якія ёсць інварыянты паміж сабой, належаць да аднаго парадыгматычнага класа і могуць адрознівацца адной ці некалькімі дыферэнцыяльнымі прыметамі. Апазіцыя, адзінкі якой маюць толькі інтэгральныя прыметы, называецца нулявой¹.

3. Для супастаўлення форм ПЗ нам трэба правесці аперацыю разбіцця сферы азначаемага ПЗ на граемы — элементарныя адзінкі значэння (= дыферэнцыяльныя ці інтэгральныя прыметы)². Граемамі ПЗ будзем лічыць усе значэнні, экспліцытна выяўленыя ў формах ПЗ: граматычныя, лексіка-граматычныя, сінтаксічныя і г.д. Мяркуецца, што сукупнасць граем пэўнага ПЗ пакрывае ўвесь абсяг азначаемага дадзенага ПЗ. Для большай зручнасці пры правядзенні аналізу мы таксама карыстаемся тэрмінам "граматычная катэгорыя" (далей "катэгорыя"), які аб'ядноўвае аднародныя граемы ў больш ёмістым паняцці. У выпадку неабходнасці пад час аналізу паняцце "катэгорыя" можа раскрывацца пэўнай граемай.

3.1. Любую форму ПЗ можна адназначна апісаць, калі карыстацца наступным мноствам катэгорый: пасэсіўнасць (Пас.), акцэнтаванасць (Акц.), рэфлексіўнасць (Р.), асоба (Ас.), дэтэрмінатыўнасць (Дэт.), лік аб'екта валодання (Л.а.), лік суб'екта-пасэсара (Л.с.), род аб'екта валодання (Р.а.), род суб'екта-пасэсара (Р.с.).

У табліцы змешчана інфармацыя аб магчымасці (знак +) ці немагчымасці (знак —) форм ПЗ выражаць дадзеныя значэнні ці, іншымі словамі, аб наборы катэгорый для кожнай формы ПЗ. ПЗ прадстаўлены лексемамі (тэрмін з тэрміналагічнай пары "лексема—лекс"). Катэгорыі пасэсіўнасці і акцэнтаванасці з'яўляюцца канстантнымі для ўсіх форм ПЗ, і таму ў табліцы дадзеныя катэгорыі не прадстаўлены.

Лексемы	Катэгорыі						
	Р.с.	Р.а.	Л.с.	Л.а.	Дэт.	Ас.	Р.
мой*	—	+	+	+	+	+	—
ми**	—	—	+	—	—	+	—
негов	+	+	+	+	+	+	—
му	+	—	+	—	—	+	—
неин	+	+	+	+	+	+	—
и	+	—	+	—	—	+	—
свой	—	+	—	+	+	—	+
си	—	—	—	—	—	—	+

* Такі ж набор катэгорый характэрны і для наступных форм: *твой, наш, ваш, техен*.

** = *ти, ни, ви, им*.

Катэгорыя род суб'екта-пасэсара (Р.с.) у формы *негов* раскрываецца граемай "нежаночы род". Пытанне аб выражэнні дэтэрмінатыўнасці ў ПЗ вырашана фармальна — поўная форма можа далучаць артыкль, кароткая — не. Змена пункту погляду ў дадзеным выпадку, як будзе бачна, не зменіць істотным чынам карціну суадносін паміж ПЗ.

4. Даследуем якасць апазіцыі **поўная форма ПЗ/кароткая форма ПЗ**.

Будзем разглядаць 4 тыпы апазіцый³: апазіцыя з'яўляецца прыватыўнай тады і толькі тады, калі толькі адно з мностваў $A - B$ і $B - A$ пустое (A ў нас — поўная форма ПЗ, B — кароткая форма ПЗ, A/B — апазіцыя поўная форма ПЗ/кароткая форма ПЗ): $A - B = A - A = \emptyset$ ці $B - A = \emptyset$. $A \cap B = A$ ці B . Калі $A \cap B = A$, то A/B прыватыўна на карысць B , калі $A \cap B = B$, то A/B прыватыўна на карысць A . Графічна такія адносіны адлюстроўваюцца

і характарызуюцца як строгае ўключэнне.

Апазіцыя з'яўляецца нулявой тады і толькі тады, калі $A - B = B - A = \emptyset$. Элементы апазіцыі ў гэтым выпадку супадаюць ($A=B$).

Апазіцыя эквівалентная тады і толькі тады, калі $A - B \neq \emptyset$, $B - A \neq \emptyset$, $A \cap B \neq \emptyset$ ($A \cap B$).

Апазіцыя дыз'юнктыўная тады і толькі тады, калі $A - B = A$, $B - A = B$, $A \cap B = \emptyset$ ($A \cup B$).

4.1. Даследуем якасць апазіцыі *мой/ми*.

Першы элемент можа быць апісаны мноствам катэгорый $A = \text{мой} = \{P.a., Л.с., Л.а., Дэт., Ас.\}$. Другі элемент апісваецца мноствам $B = \text{ми} = \{Л.с., Ас.\}$. Рознаснае мноства $A - B = \{P.a., Л.а., Дэт.\}$, $B - A = \{\emptyset\}$, $A \cap B = \{Л.с., Ас.\} = B$. Згодна з умовамі, згаданымі ў 4., дадзеная апазіцыя з'яўляецца прыватыўнай на карысць A (*мой*).

Такія ж адносіны характарызуюць апазіцыі *твой/ти, наш/ни, ваш/ви, техен/им* з той толькі розніцай, што катэгорыі асобы і ліку суб'екта-пасэсара раскрываюцца рознымі грамамамі.

4.2. У лінгвістычным плане прыватыўнасць на карысць *мой* апазіцыі *мой/ми* азначае, што поўная форма экспліцытна выражае ўсе значэнні кароткай формы, а таксама значэнні, якія ў адасобленай кароткай форме не маюць свайго выражэння. Тое ж можна сказаць і пра згаданыя апазіцыі, якія маюць такі ж набор катэгорый.

4.3. Апазіцыя *неин/и* вызначаецца сярод астатніх найбольшай колькасцю катэгорый, дзякуючы наяўнасці дадатковага элемента Р.с. (роду суб'екта-пасэсара). Наяўнасць катэгорыі Р.с. як у поўнай, так і ў кароткай формах ПЗ, абумоўлівае тоеснасць якасці апазіцый, разгледжаных у 4.1., і апазіцыі *неин/и* – прыватыўная на карысць поўнай формы апазіцыя. Аснова параўнання ($A \cap B$) у *неин* і *и* складаецца з трох элементаў, у адрозненне ад апазіцый з 4.1. (два элементы).

4.4. Апазіцыя *негов/му* адрозніваецца ад *неин/и* спецыфічнасцю грамема, якая раскрывае катэгорыю Р.с. (роду суб'екта-пасэсара). Гэтая грамама вызначаецца негатыўна – “нежаночы род”, ці комплексна – “ніякі род + мужчынскі”. Адмовіць формам *негов* і *му* ў наяўнасці ў іх катэгорыі Р.с. было б некарэктна, што паказана ў 5.5. Прысутнасць катэгорыі Р.с. як у *негов*, так і ў *му* дазваляе зрабіць выснову аб прыватыўным на карысць *негов* характары апазіцыі *негов/му*, як і ва ўсіх рзгледжаных дагэтуль апазіцыях.

4.5. Найбольш вылучаецца ў сістэме ПЗ апазіцыя *свой/си*. У поўнай формы не вызначаюцца катэгорыі ліку суб'екта-пасэсара, асобы, як ва ўсіх астатніх поўных ПЗ. Кароткая форма *си*, акрамя канстантных катэгорый пасэсіўнасці і акцэнтаванасці, мае толькі катэгорыю рэфлексіўнасці і з'яўляецца самай “пустой” формай сярод усіх ПЗ у сучаснай балгарскай мове. Менавіта гэтая асаблівасць, напрыклад, дазваляе *си* далучацца да ўсіх поўных форм ПЗ, утвараючы канструкцыі тыпу *моята си*. $A = \text{свой} = \{P.a., Л.а., Дэт., Р.\}$, $B = \text{си} = \{P.\}$, $A - B = \{P.a., Л.а., Дэт.\}$, $B - A = \{\emptyset\}$, $A \cap B = \{P.\} = B$. Як бачна, аснова параўнання ($A \cap B$) мностваў A і B апазіцыі *свой/си* адрозніваецца ад разгледжаных асноў параўнання як якасцю (Р), так і колькасцю – адна катэгорыя ў *свой/си* супраць двух ці трох у іншых апазіцыях (не ўлічваючы канстантную для ўсіх ПЗ катэгорыю пасэсіўнасці). Прыватыўнасць на карысць поўнай формы захавалася, а з ёй і ўсе якасці дадзенага тыпу апазіцый, хоць своеасаблівасць мноства грамам форм *свой* і *си* адлюстравалася на функцыянаванні дадзеных ПЗ і некаторых тэндэнцыях іх развіцця.

4.6. Такім чынам, можна сказаць, што сістэма ПЗ сучаснай балгарскай мовы складаецца з 8 прыватыўных на карысць поўных форм апазіцый **поўная форма ПЗ/кароткая форма ПЗ**.

5. У 4.–4.6. аналізаваліся ўзаемаадносіны элементаў апазіцый поўная/кароткая форма ПЗ. Наступным крокам у вывучэнні сістэмы ПЗ сучаснай балгарскай мовы павінен стаць аналіз узаемаадносін апазіцый поўная/кароткая форма паміж сабой. Будзем пры гэтым карыстацца двума асноўнымі паняццямі: прапарцыянальнасці і ізаляванасці.

"Прапарцыянальнай апазіцыяй называецца ўсякая сігніфікатыўная апазіцыя ў тым выпадку, калі фармальныя і семантычныя адносіны, якія існуюць паміж яе членамі, паўтараюцца хаця б у яшчэ адной сігніфікатыўнай апазіцыі дадзенай мовы. Непрапарцыянальныя апазіцыі называюцца ізаляванымі"⁴. У лагічным выглядзе прапарцыянальнасць можна апісаць як роўнасць рознасных мностваў дзвюх апазіцый: $A_1 - B_1 = A_2 - B_2$, $B_1 - A_1 = B_2 - A_2$; прапарцыянальнасць апазіцый A_1/B_1 і A_2/B_2 будзем абазначаць $A_1/B_1 \sim A_2/B_2$.

5.1. Даследуем адносіны паміж апазіцыямі *мой/ми* і *твой/ти*.

Для аналізу дадзеных апазіцый нам трэба раскрыць катэгорыю асобы (Ас.) у элементах *мой*, *ми*, *твой*, *ти*, якая з'яўляецца дыферэнцыяльнай прыметай элементаў вышэйназваных апазіцый.

$A_1 = \text{мой} = \{\text{Р.а.}, \text{Л.с.}, \text{Л.а.}, \text{Дэт.}, \text{Ас.1}\}$, $B_1 = \text{ми} = \{\text{Л.с.}, \text{Ас.1}\}$,

$A_2 = \text{твой} = \{\text{Р.а.}, \text{Л.с.}, \text{Л.а.}, \text{Дэт.}, \text{Ас.2}\}$, $B_2 = \text{ти} = \{\text{Л.с.}, \text{Ас.2}\}$,

$A_1 - B_1 = \{\text{Р.а.}, \text{Л.а.}, \text{Дэт.}\} = A_2 - B_2$, $B_1 - A_1 = \{\emptyset\} = B_2 - A_2$.

Адсюль па азначэнню ў 5. выцякае, што апазіцыя $A_1/B_1 \sim A_2/B_2$ ці *мой/ми* $\sim$ *твой/ти*.

Можна заўважыць, што прапарцыянальныя паміж сабой і астатнія апазіцыі, якія маюць такія ж наборы катэгорый: *мой/ми* $\sim$ *твой/ти* $\sim$ *наш/ни* $\sim$ *ваш/ви* $\sim$ *техен/им*.

5.2. Прапарцыянальныя апазіцыі валодаюць уласцівасцю транзітыўнасці (калі $X \sim Y$ і $X \sim C$, то $Y \sim C$). Калі даказаць, што *неин/и* $\sim$ *мой/ми*, то гэта будзе азначаць, што апазіцыя *неин/и* прапарцыянальна ўсім апазіцыям, згаданым у 5.1.

$A_1 = \text{мой} = \{\text{Р.а.}, \text{Л.с.}, \text{Л.а.}, \text{Дэт.}, \text{Ас.1}\}$, $B_1 = \text{ми} = \{\text{Л.с.}, \text{Ас.1}\}$,

$A_2 = \text{неин} = \{\text{Р.с.}, \text{Р.а.}, \text{Л.с.}, \text{Л.а.}, \text{Дэт.}, \text{Ас.3}\}$, $B_2 = \text{и} = \{\text{Р.с.}, \text{Л.с.}, \text{Ас.3}\}$,

$A_1 - B_1 = \{\text{Р.а.}, \text{Л.а.}, \text{Дэт.}\} = A_2 - B_2$, $B_1 - A_1 = \{\emptyset\} = B_2 - A_2$.

Умовы прапарцыянальнасці выкараны, а значыць, $A_1/B_1 \sim A_2/B_2$. Згодна з правіламі транзітыўнасці *неин/и* прапарцыянальна ўсім апазіцыям, якія прапарцыянальны *мой/ми* (гл. 5.1).

Як бачна, розны набор катэгорый у элементаў апазіцый *мой/ми* і *неин/и* не прычыць адносінам прапарцыянальнасці, бо дадатковая катэгорыя Р.с. прысутнічае ў абодвух элементах апазіцыі *неин/и*.

5.3. Апазіцыя *негов/му* мае такі ж набор катэгорый у поўнай і кароткай формах, што і *неин/и*, а значыць, таксама прапарцыянальна ўсім разгледжаным у 5.1.–5.2. апазіцыям.

5.4. Апазіцыя *свой/си*.

$A_1 = \text{свой} = \{\text{Р.а.}, \text{Л.а.}, \text{Дэт.}, \text{Р.}\}$, $B_1 = \text{си} = \{\text{Р.}\}$,

$A_2 = \text{мой} = \{\text{Р.а.}, \text{Л.с.}, \text{Л.а.}, \text{Дэт.}, \text{Ас.}\}$, $B_2 = \text{ми} = \{\text{Л.с.}, \text{Ас.}\}$,

$A_1 - B_1 = \{\text{Р.а.}, \text{Л.а.}, \text{Дэт.}\} = A_2 - B_2$, $B_2 - A_2 = \{\emptyset\} = B_1 - A_1$.

Адсюль *мой/ми* $\sim$ *твой/ти* $\sim$ *неин/и* $\sim$ *негов/му* $\sim$ *наш/ни* $\sim$ *ваш/ви* $\sim$ *техен/им* $\sim$ *свой/си*.

5.5. У 4.4. ужо закраналася пытанне аб рэлевантнасці для пары *негов/му* катэгорыі роду суб'екта-пасэсара (Р.с.). Ці карэктна гаварыць аб наяўнасці ў *негов/му* дадзенай катэгорыі, калі яна раскрываецца толькі негатыўна ("нежаночы род") ці комплексна ("мужчынскі + ніякі")? Для вырашэння гэтага пытання трэба ўвесці паняцце размеркаванасці катэгорый.

Катэгорыя лічыцца размеркаванай у сістэме, калі ўсе граемы дадзенай катэгорыі актуалізаваны ў дадзенай сістэме.

Напрыклад, катэгорыя асобы з'яўляецца размеркаванай у сістэме ПЗ балгарскай мовы, бо ўсе яе граемы (1, 2, 3 асобы) характарызуюць тыя ці іншыя формы ПЗ. Сфармулюем наступную аксіёму:

Рэлевантнымі для сістэмы з'яўляюцца толькі размеркаваныя ў дадзенай сістэме катэгорыі.

Так, для сістэмы ўказальных займеннікаў у балгарскай, французскай і некаторых іншых мовах нерэлевантнай аказваецца катэгорыя дэтэрміна-тыўнасці, бо ў дадзенай сістэме актуалізавана толькі граема азначальнасці, а неазначальнасць, практычна, не мае тут рэалізацыі.

Такім чынам, калі не ўлічваць негатыўную (комплексную) граему катэгорыі роду суб'екта-пасэсара (Р.с.) у ПЗ *негов* і *му*, то дадзеная катэго-

рия аказваецца неразмеркаванай у сістэме ПЗ балгарскай мовы, бо актуалізаванай з'яўляецца толькі грамема жаночы род" (у *неин/и*). А гэта азначае, што пры такім падыходзе катэгорыя Р.с. нерэlevantна для сістэмы ПЗ. Тады адпаведныя элементы апазіцый *неин/и* і *негов/му*, што лёгка ўбачыць, будуць утвараць нулявую апазіцыю (супадаць). Такое становішча супярэчыць рэчаіснасці, бо ў сферы маўлення формы *неин* і *негов*, *му* і *и* знаходзяцца ў адносінах дадатковага размеркавання. Такім чынам, трэба гаварыць аб рэlevantнасці для сістэмы ПЗ катэгорыі роду суб'екта-пасэсара, а значыць, аб размеркаванасці гэтай катэгорыі ў сістэме ПЗ, а адсюль, і аб наяўнасці ў мностве грамам ПЗ *негов* і *му* грамемы "нежаночы род", даволі спецыфічнай для балгарскай мовы.

5.6. У 4.–5.4. мы паказалі, што сістэма ПЗ сучаснай балгарскай мовы складаецца з васьмі прыватыўных на карысць поўнай формы апазіцый **поўная форма ПЗ/кароткая форма ПЗ**. Гэтыя апазіцыі з'яўляюцца ўзаемна прапарцыянальнымі. А ўсялякая серыя прыватыўных апазіцый, прапарцыянальных паміж сабой, называецца карэляцыяй⁵. Таму можна сказаць, што сістэма ПЗ сучаснай балгарскай мовы ўяўляе сабой карэляцыю з 8 апазіцый **поўная/кароткая форма ПЗ**.

6. Даследуем адносіны паміж поўнымі формамі ПЗ. Возьмем апазіцыю *мой/твой*, аналіз якой рэlevantны і для іншых апазіцый, якія складаюцца з ПЗ з аналагічным наборам катэгорый (*наш, ваш, техен*):

$A = \text{мой} = \{P.a., Л.с., Л.а., Дэт., Ас.1\}$, $B = \text{твой} = \{P.a., Л.с., Л.а., Дэт., Ас.2\}$, $A - B = \{Ас.1\}$, $B - A = \{Ас.2\}$, $A \cap B = \{P.a., Л.с., Л.а., Дэт.\}$.

Гэты дадзены адпавядаюць эквівалентнаму тыпу апазіцый. Астатнія 9 ніжэйназваных апазіцый **поўная форма / поўная форма** маюць такі ж характар, адрозніваючыся толькі якасцю рознасных мностваў і асновы параўнання: *мой/наш, ваш, техен*; *твой/наш, ваш, техен*; *наш/ваш, техен*; *ваш/техен*.

6.1. Апазіцыя *мой/неин*.

$A = \text{мой} = \{P.a., Л.с., Л.а., Дэт., Ас.1\}$, $B = \text{неин} = \{P.c., P.a., Л.с., Л.а., Дэт., Ас.3\}$, $A - B = \{Ас.1\}$, $B - A = \{P.c., Ас.3\}$, $A \cap B = \{P.a., Л.с., Л.а., Дэт.\}$.

Адсюль апазіцыі *мой/неин*; *мой/негов* эквівалентныя, а разам з тым і ўсе астатнія апазіцыі **поўная форма / поўная форма**, якія маюць элементы з такой жа структурай.

6.2. Апазіцыя *негов/неин*. Тут трэба раскрыць катэгорыю Р.с. Прадставім толькі рознасныя мноствы і аснову параўнання: $A - B = \{P.c. \text{ нежан.}\}$, $B - A = \{P.c. \text{ жан.}\}$, $A \cap B = \{P.a., Л.с., Л.а., Дэт., Ас.\}$. Апазіцыя эквівалентна.

6.3. Апазіцыя *мой/свой*.

$A - B = \{Л.с., Ас.1\}$, $B - A = \{P.\}$, $A \cap B = \{P.a., Л.а., Дэт.\}$.

Апазіцыя эквівалентна, як і ўсе астатнія апазіцыі **поўная форма/свой**.

6.4. Высветлілася, што ўсе элементы падсістэмы поўных форм ПЗ ўваходзяць адзін з адным у адносіны эквівалентнасці.

7. Апазіцыі **кароткая форма/кароткая форма**.

Ми/ти. $A = \text{ми} = \{Л.с., Ас.1\}$, $B = \text{ти} = \{Л.с., Ас.2\}$, $A - B = \{Ас.1\}$, $B - A = \{Ас.2\}$, $A \cap B = \{Л.с.\}$.

Апазіцыя эквівалентна. Такія ж адносіны характэрны і для астатніх апазіцый **кароткая форма / кароткая форма**, з той толькі заўвагай, што ў апазіцыях, элементы якіх маюць несупадаючыя грамемы асобы і ліку суб'екта-пасэсара (напрыклад, *ми/ви*) і ва ўсіх апазіцыях з *си*, трэба ўлічваць "вынесеныя за дужкі" катэгорыі пасэсіўнасці і акцэнтаванасці, каб не атрымаць нулявую аснову параўнання.

8. Зробім праверку на адносіны гамагеннасці. Апазіцыя A_1/B_1 гамагенная з апазіцыяй A_2/B_2 , калі $A_1 \cap B_1 = A_2 \cap B_2$ (калі апазіцыі маюць тоесную аснову параўнання).

8.1. Апазіцыі поўных форм. *Мой/твой* і *твой/негов*.

$A_1 = \text{мой} = \{P.a., Л.с., Л.а., Дэт., Ас.1\}$, $B_1 = \text{твой} = \{P.a., Л.с., Л.а., Дэт., Ас.2\}$, $A_2 = \text{твой}$, $B_2 = \text{негов} = \{P.c., P.a., Л.с., Л.а., Дэт., Ас.3\}$, $A_1 \cap B_1 = \{P.a., Л.с., Л.а., Дэт.\} = A_2 \cap B_2$. Апазіцыі гамагенныя.

Такую ж основу параўнання маюць і ўсе апазіцыі, утвораныя элементамі, у якіх катэгорыя ліку суб'екта-пасэсара раскрываецца грамамай "адзіночны лік" (*мой, твой, негов, неин*). Гэта гаворыць аб гамагеннасці паміж сабой усіх апазіцый, утвораных дадзенымі поўнымі формамі: *мой/твой, негов, неин; твой/негов, неин*. Выключэннем з'яўляецца толькі апазіцыя *негов/неин*, якая мае дадатковую катэгорыю роду суб'екта-пасэсара і яе основа параўнання не паўтараецца больш нідзе сярод апазіцый сістэмы ПЗ. Па азначэнню, калі апазіцыя не гамагенная ні з якой іншай апазіцыяй у мностве, тады дадзеная апазіцыя сінгularная ў дадзеным мностве⁶.

Апазіцыі **поўная форма / поўная форма**, элементы якіх маюць грамему "множны лік" катэгорыі ліку суб'екта-пасэсара, маюць основу параўнання {Р.а., Л.с. мн., Л.а., Дэт.}. Адсюль апазіцыі *наш/ваш, техен; ваш/техен* узаемна гамагенныя. Ад папярэдняй групы апазіцый яны ад-розніваюцца рэалізацыяй катэгорыі Л.с.

8.2. Няцяжка правесці, што апазіцыі **кароткая форма / кароткая форма** дакладна паўтараюць малюнак адносінаў апазіцый **поўная форма / поўная форма**: апазіцыі *ми/ти, му, и; ти/му, и* ўзаемна гамагенныя, апазіцыі *му/и* сінгularная, апазіцыі *ни/ви, им; ви/им* зноў жа ўзаемна гамагенныя.

8.3. Прапускаючы працэдуру аналізу, праканстатуем, што, акрамя згаданых, у сістэме ПЗ гамагенныя яшчэ наступныя апазіцыі: *мой/ваш, техен; твой/наш, техен; негов/наш, ваш; неин/наш, ваш* (аснова параўнання {Р.а., Л.а., Дэт.}); *негов/техен; неин/техен* ({Р.а., Л.а., Дэт., Ас.3}). Сінгулярны *мой/наш; твой/ваш*.

Адносіны апазіцый **кароткая форма / кароткая форма** зноў жа сіметрычныя адносінамапазіцый **поўная форма/поўная форма**.

Апазіцыі, у склад якіх уваходзіць ПЗ *свой*, гамагенныя ўсім апазіцыям з гэтым ПЗ, а таксама з апазіцыямі, якія маюць элементы з несупадаючымі грамамамі асобы і ліку (напрыклад, *мой/ваш*). Аснова параўнання дадзеных апазіцый {Р.а., Л.а., Дэт.}.

Апазіцыі *си* / **кароткая форма ПЗ** гамагенныя ўсім апазіцыям з *си* і апазіцыям з несупадаючымі грамамамі асобы і ліку суб'екта-пасэсара, як і ў апазіцый поўных форм. Аснова параўнання апазіцый, гамагенных з апазіцыямі *си* / **кароткая форма** {Пас., Акц.}.

8.4. Зробім наступную выснову: узаемаадносіны апазіцый **поўная/поўная форма і кароткая / кароткая форма ПЗ** сіметрычныя па адносінах гамагеннасці і сінгularнасці (8.–8.3).

Адносіны паміж поўнымі ПЗ і паміж кароткімі ПЗ таксама сіметрычныя па прымеце эквівалентнасці (6.–6.3.).

9. Такім чынам, сістэма ПЗ сучаснай балгарскай мовы прадстаўляецца як сістэма апазіцый трох тыпаў: **поўная форма ПЗ/кароткая форма ПЗ, поўная форма ПЗ/поўная форма ПЗ, кароткая форма ПЗ/кароткая форма ПЗ**. Сфера азначальнасці кожнага ПЗ апісана мноствам граем (ад 3 да 8), якія прадстаўляюць 9 катэгорый, рэлевантных для сістэмы ПЗ (3.1).

Можна сказаць, што арганізуючымі фактарамі сістэмы ПЗ сучаснай літаратурнай балгарскай мовы трэба лічыць, па-першае, карэлятыўнасць, па-другое, сіметрычнасць. У сваю чаргу, карэлятыўнасць складаецца з двух субфактараў – прыватыўнасці апазіцый **поўная/кароткая форма ПЗ** на карысць поўнай формы і прапарцыянальнасці апазіцый дадзенага тыпу паміж сабой. Фактар сіметрычнасці таксама абумоўліваецца двума субфактарамі – эквівалентнасцю поўных форм паміж сабой і кароткіх форм паміж сабой, а таксама паўтарэннем адносінаў гамагеннасці і сінгularнасці ў гэтых двух радах форм.

Такім чынам, лагічная інтэрпрэтацыя лінгвістычных апазіцый – гэта падыход, з дапамогай якога можа быць экспліцыраван характар займеннікавай прыналежнасці ў балгарскай мове і знойдзены характэрныя асновы параўнання фрагментаў моўнай сістэмы ў розных мовах.

¹ Некаторыя даследчыкі не ўлічваюць наяўнасці нулявых апазіцый. Гл., напрыклад, азначэнне апазіцый: Булыгина Т.В. // Исследования по общей теории грамматики. М., 1968. С.189.

² Таксама выкарыстоўваецца і тэрмін "лінгвістычны квант". Гл.: Маркус С. // Проблемы структурной лингвистики 1963. М., 1963. С.65.

³ Там жа. С.50 і наст.

⁴ Кантино Ж.П. // Принципы типологического анализа языков различного строя. М., 1972. С.78.

⁵ Там жа. С.85.

⁶ Гл.: Маркус С. // Проблемы... С.58.

І.К.ГЕРМАНОВІЧ

С.М.ГРАБЧЫКАЎ ЯК МОВАЗНАВЕЦ

Вядомы беларускі мовазнавец Сцяпан Мітрафанавіч Грабчыкаў нарадзіўся 13 мая 1923 г. у вёсцы Логвінава Горацкага раёна Магілёўскай вобласці ў сялянскай сям'і. У 1941 г. скончыў сярэднюю школу. З самага пачатку Вялікай Айчыннай вайны знаходзіўся ў арміі. Прымаў удзел у баях на Варонежскім, Заходнім і 1-м Украінскім франтах, вызваляў Манчжурый. Быў чатыры разы паранены, прычым апошні раз вельмі цяжка. У 1946 г. дэмабілізаваўся па інваліднасці і паступіў на філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Скончыўшы ўніверсітэт, працаваў выкладчыкам, затым старшым выкладчыкам у Маладзечанскім настаўніцкім інстытуце (1951–1955), Полацкім педагагічным інстытуце (1956), загадчыкам вучэбнай часткі Маладзечанскага інстытута ўдасканалення настаўнікаў (1956–1957), старшым рэдактарам у выдавецтве "Народная асвета" (1957–1968), старшым навуковым супрацоўнікам у навукова-даследчым Інстытуце педагогікі Міністэрства народнай асветы БССР (1969), а з 1970 г. да выхаду на пенсію па ўзросту – старшым выкладчыкам, затым дацэнтам на кафедры стылістыкі і літаратурнага рэдагавання факультэта журналістыкі ў Белдзяржуніверсітэце. Памёр 14 мая 1994 г.

Галоўным аб'ектам навуковых заняткаў С.М.Грабчыкава была лексікаграфія. Падчас работы ў выдавецтве "Народная асвета" ён склаў "Слоўнік мовы В.Дуніна-Марцінкевіча". Гэта вельмі грунтоўная мовазнаўчая праца – 1011 старонак машынапісу. Яна ўключае ўсю лексіку мастацкіх твораў пісьменніка, напісаных на беларускай мове, беларускую лексіку двухмоўных каamedый "Сялянка" і "Залёты" і лексіку перакладу на беларускую мову дзвюх частак паэмы А.Міцкевіча "Пан Тадэвуш". Самастойныя і службовыя часціны мовы пададзены асобнымі слоўнікавымі артыкуламі ў алфавітным парадку. Іх звыш 6400, не лічачы адсылачных. У асобных артыкулах вылучаны амонімы і іх разнавіднасці, прыслоўі, якія па паходжанню з'яўляюцца формамі творнага склону назоўнікаў (*вечарам, мігам*), зборныя назоўнікі (*бацвінне, збожжа*), назоўнікі, прыметнікі і прыслоўі з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі (*аконца, беленькі, дробненька*), формы вышэйшай і найвышэйшай ступені параўнання прыметнікаў і якасных прыслоўяў (*бязлейшы, бліжэй*), формы дзеясловаў закончанага і незакончанага трыванняў (*адмовіць–адмаўляць, вывесці–выводзіць*), аддзеяслоўныя выклічнікі (*кіў, глядзь, цап*).

Загалоўкамі слоўнікавых артыкулаў змяняльных слоў з'яўляюцца іх зыходныя формы. Калі зыходная форма ў тэкстах не сустракаецца, то ў якасці загалоўнай даецца сучасная літаратурная. Пасля загалоўка ў дужках пералічваюцца ўсе фанетыка-арфаграфічныя і граматычныя варыянты слова, напрыклад: **аканом** (*аконам, коман, акамон*), **зайграць** (*заіграць, заграць*), **зажыць** (*зажыці*). Яны потым змяшчаюцца і ў адпаведным алфавітным месцы слоўніка, але без лексікаграфічнай апрацоўкі, з адсылайкай да артыкулаў, дзе разгледжаны асноўныя формы слова. Тлумачацца (апісальна або праз сучасныя літаратурныя сінонімы) лексічныя значэнні толькі тых слоў, якія полісемантычныя або малавядомыя ў сучаснай беларускай літаратурнай мове (вузкамясцовыя дыялектызмы, запазычаныя з польскай і рускай моў). Да запазычанняў прыводзяцца і іншамовныя эквіваленты з перакладам на беларускую мову, напрыклад: **Ахвіцыялісты**. Польск. *oficialista* – канторшчык, служачы ў маёнтку; **Прыбыль**. Руск. *прибыль* – прыбытак.

Даволі падрабязна ў слоўнікавых артыкулах раскрываюцца значэнні службовых слоў-прыназоўнікаў і злучнікаў. Пасля тлумачэння значэнняў